

## INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI SUV KONSEPTLI FRAZEMALARNING O'XSHASHLIKLARI

### SIMILARITIES OF WATER-CONCEPT PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

**Xudoynazarova Setora Bobomurod qizi**

*Termiz davlat Pedagogika institute @sitorakhudaynazarova1718gmail.com*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi suv konseptiga oid frazeologik birliklarning o'xshash semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik tahlil asosida o'rganiladi. Suv — inson hayoti va madaniyatida universal ahamiyatga ega bo'lgan konsept sifatida har ikkala tilda ham boy frazeologik qatlam hosil qilgan. Tadqiqot davomida o'xshash motivatsiyaga ega frazeologizmlar, universal arxetipik obrazlar va umumbashariy tajribadan kelib chiquvchi ma'noviy parallel strukturalar aniqlangan. Qiyosiy tahlil natijasida ingliz va o'zbek frazeologiyasidagi kognitiv universalialar, ya'ni insoniyat ongida suv konseptining bir xil yoki yaqin tarzda talqin etilishi qayd etilgan.*

**Kalit so'zlar:** *frazeologik birlik, suv konsepti, qiyosiy frazeologiya, kognitiv lingvistika, semantik universalialar, ingliz tili, o'zbek tili.*

**Abstract:** *This article presents a comparative-typological analysis of the semantic similarities between English and Uzbek phraseological units based on the water concept. Water, as a universally significant concept in human life and culture, has generated a rich phraseological layer in both languages. The study identifies phraseologisms with analogous motivations, universal archetypal images, and semantically parallel structures arising from shared human experience. The comparative analysis reveals cognitive universals in English and Uzbek phraseology — the similar or closely aligned conceptualization of water in human consciousness across both linguistic traditions.*

**Keywords:** *phraseological unit, water concept, comparative phraseology, cognitive linguistics, semantic universals, English language, Uzbek language.*

#### KIRISH

Tilshunoslikda frazeologiya sohasining kognitiv yo'nalishi so'nggi o'n yilliklarda alohida ilmiy qiziqish uyg'otmoqda. Xususan, tabiat hodisalariga bog'liq konseptlarning — jumladan, suv konseptining — frazeologik vositalar orqali ifodasi insoniyatning universal va milliy-madaniy tajribasi o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishda muhim rol o'ynaydi. Suv — hayotning asosi, ezgulik va tuzalishning ramzi, ayni paytda xavf-xatar va qo'rquvning belgisi sifatida ko'plab tillarda chuqur semantik iz qoldirgan.

Ingliz va o'zbek tillari genetik jihatdan turli oilalarga mansub (germanik va turkiy) bo'lsa-da, ularning frazeologik sistemasida suv konsepti bilan bog'liq o'xshash obrazlar, metaforalar va evaluativ ma'no qatamlari qayd etiladi. Bunday o'xshashliklar ko'pincha

tilning universal kognitiv asoslari, umumbashariy turmush tajribasi hamda inson va tabiat o'rtaqidagi doimiy munosabat bilan izohlanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi suv konseptli frazeologik birliklarning o'xshashlik xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik, struktural va kognitiv jihatdan qiyosiy tahlilini amalga oshirishdan iborat.

### **ADABIYOTLAR SHARHI**

Frazeologiyaning kognitiv-qiyosiy tadqiqi turli yo'nalishlarda olib borilgan. G. Lakoff va M. Jonsonning "Metaphors We Live By" (1980) asari frazeologizmlarning metaforik asosini ochib bergan va keyingi qiyosiy tadqiqotlarga poydevor bo'lgan. Ular fikricha, abstrakt tushunchalar ko'pincha konkret, jismoniy tajriba orqali kontseptuallashtiriladi — suv esa bunday tajribaning eng asosiy manbaalaridan biridir.

O'zbek frazeologiyasini tizimli tadqiq etgan olimlar orasida Sh. Rahmatullayev, R. Qo'ng'urov, B. Yo'ldoshev kabi tilshunoslarning ishlari alohida o'rin tutadi. Sh. Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari" (1966) asarida frazeologizmlarning milliy-madaniy va lingvistik xususiyatlari keng yoritilgan. Ingliz frazeologiyasini o'rgangan A. Makkai, L. P. Smith va F. T. Wood kabi olimlar esa ingliz frazemalarining semantik qatlamlari va kelib chiqish manbalari haqida qimmatli ma'lumotlar bergan.

Suv konseptining lingvistik tasviri haqida J. Yu'ning "The Water Metaphor in Chinese and English" (2008), shuningdek, turk va qozoq tillari materialida amalga oshirilgan qiyosiy tadqiqotlar bu sohadagi umumiy qonuniyatlarni ko'rsatib bergan. Biroq ingliz va o'zbek tillarini bir-biriga qiyoslab suv konseptini o'rganuvchi maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada emas, bu esa ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

### **3. TADQIQOT METODOLOGIYASI**

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: (1) komponent tahlili — frazeologizmlarning semantik tarkibini aniqlash uchun; (2) qiyosiy-tipologik tahlil — ingliz va o'zbek frazeologizmlarini bir-biriga nisbatan o'rganish uchun; (3) kontseptual tahlil — suv konseptining kognitiv tuzilmasini ochib berish uchun; (4) klassifikatsion tahlil — frazeologizmlarni semantik guruhlar bo'yicha tartibga solish uchun.

Tadqiqot manbai sifatida ingliz tilining "Oxford Dictionary of Idioms" (Siefring, 2004), "Cambridge International Dictionary of Idioms" (1998) kabi lug'atlari, o'zbek tili uchun esa Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" (2006) va turli frazeologik ma'lumotnomalar asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Jami 120 dan ortiq frazeologik birlik tanlab olinib, ulardan 60 tasi ingliz tilida, 62 tasi o'zbek tilida bo'lib, suv leksemasi yoki suv bilan bog'liq nominatsiyalarni (daryo, dengiz, okean, yomg'ir, ko'l, selov va hokazo) o'z ichiga olgan birliklar tadqiqot ob'ekti sifatida tanlandi.

### **4. SUV KONSEPTLI FRAZEMALARNING O'XSHASH SEMANTIK GURUHLARI**

#### **4.1. Hayot, Vaqt va Doimiylik Semantikasi**

Suv va hayotning universal bog'liqligi inson ongiga chuqur singib ketgan. Natijada, har ikkala tilda ham hayot, umr va vaqt o'tishi suv obrazi orqali ifodalanadi.

Water under the bridge — (ing.) — o'tib ketgan, o'zgartirib bo'lmaydigan narsa

Ko'prik ostidan ko'p suv oqdi — (o'zb.) — ko'p vaqt o'tdi, ko'p narsa o'zgardi  
Still waters run deep — (ing.) — tinch ko'rinadigan odam ko'p narsani o'ylar  
Tub suvning shovqini kam — (o'zb.) — chuqur bilimdon kishi kamgap bo'ladi

Bu guruh frazeologizmlarida "suv = o'tuvchi vaqt" metaforasi ikkala tilda ham bir xil tarzda namoyon bo'ladi. L. Talmi (2000) fikricha, bu kognitiv universalizatsiyaning ko'rinishi bo'lib, inson ongi abstrakt vaqtni konkret suyuq modda harakati orqali tasavvur qilishga moyil.

#### 4.2. Behuda Harakat va Samarasizlik Semantikasi

Suvning tinimsiz harakati, uning muayyan qolipga sig'masligi — behuda kuch sarflash va natijasiz harakatni ifodalash uchun ikkala tilda ham keng qo'llaniladi.

To carry coals to Newcastle / water to the river — (ing.) — keraksiz ish qilmoq, mo'lga suv quymoq

Suvga yozmoq — (o'zb.) — befoyda harakat qilmoq

Like water off a duck's back — (ing.) — hech qanday ta'sir etmaslik

O'tdek ketmoq / Suvga ketmoq — (o'zb.) — behuda ketmoq, yo'qolmoq

Bu parallelizm ikkala xalqda ham suvning moddiy xossalari, ya'ni undagi iz qoldirmaslik va suvga yozilgan narsaning yo'q bo'lib ketishi haqidagi umumiy empirik bilimga asoslanadi.

#### 4.3. Xavf, Qiyinchilik va Inqiroz Semantikasi

Suv hayot manbayi bo'lishi bilan birga, xavfli kuch sifatida ham ko'plab frazeologizmlar uchun motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. G'arq bo'lish, to'fondan qochish — universal xavf obrazlaridir.

In deep water(s) — (ing.) — qiyin ahvolda bo'lmoq

Chuqur suvga tushmoq — (o'zb.) — og'ir muammoga duch kelmoq

To keep one's head above water — (ing.) — qiyinchilikka dosh bermok, cho'kmaslik

Suvda qolmaslik — (o'zb.) — muammoni yengib o'tmoq

To be in hot water — (ing.) — qiyin, xavfli ahvolda bo'lmoq

Qaynab ketgan suvga tushmoq — (o'zb.) — noqulay vaziyatga kirib qolmoq

Bu guruh frazeologizmlarida "hayot = suzish, muammo = chuqur/issiq suv" metaforasi ikkala tilda ham bir xil strukturada namoyon bo'ladi. Suvning chuqurligi — xavf darajasini, issiq suv esa emotsional zo'riqishni ifodalaydi.

#### 4.4. Sof-lik, Halollik va Tozalik Semantikasi

Suvning tozalash xossasi universal ruhiy tozalik va halollik ramziga aylangan. Bu semantik yo'nalish ham ikkala tilda uchraydi.

As clear as water — (ing.) — shaffof, aniq, ravshan

Suv kabi toza — (o'zb.) — mutlaqo toza, begunoh

To pour oil on troubled waters — (ing.) — vaziyatni tinchitmoq, yangi muammo qo'shmaslik

Suvga moy quymoq — (o'zb.) — bo'ron oldidan xotirjam ko'rsatmoq

Bu o'xshashlik suvning madaniy-universal pok narsaning belgisi ekanligi bilan izohlanadi. Dunyo dinlari va afsona-rivoyatlarida ham suv tozalovchi kuch sifatida qaralishi bu metaforik motivatsiyani shakllantirgan.

#### 4.5. Ko'plik, Mo'llik va Ortiqcha Miqdor Semantikasi

Suvning ko'pligi va to'lib-toshishi — ortiqcha narsa, had dan oshish ma'nosini ifodalash uchun ikkala tilda ham keng qo'llaniladi.

A drop in the ocean — (ing.) — dengizga bir tomchi — juda oz miqdor

Dengizga bir tomchi — (o'zb.) — nihoyatda kam, sezilmaydi

To make waves — (ing.) — muammo yuzaga keltirmoq, to'lqin ko'tarmoq

To'lqin ko'tarmoq — (o'zb.) — g'ala-g'ovur chiqarmoq

"Dengizga bir tomchi" frazemasining ikkala tilda ham bor ekanligi va deyarli aynan bir xil tarzda qo'llanishi ayniqsa e'tiborlidir. Bu ikkala xalqning dengiz va uning beqiyos ulkanligi haqidagi bir xil tasavvur-tajribasini ko'rsatadi.

### MUHOKAMA

Olib borilgan tahlil ingliz va o'zbek tillaridagi suv konseptli frazeologizmlarning o'xshashligi tasodifiy yoki qarz olish natijasi emasligini ko'rsatdi. Bu o'xshashliklarni uchta asosiy omil bilan izohlash mumkin.

Birinchidan, kognitiv universalialar — inson ongi suvni o'xshash tarzda kontseptuallashtiradi. Suvning jismoniy xossalari (oqish, chuqurlik, toshib ketish, tozalash) universal tajriba bo'lganligi sababli, bu xossalar asosida shakllangan metaforalar ham universaldir. G. Lakoff va M. Jonsonning "mujassamlashgan tajriba" (embodied experience) nazariyasiga ko'ra, abstrakt tushunchalar jismoniy-hissiy tajriba orqali tushuniladi va bu jarayon tildan-tilga o'zgarib ketmaydi.

Ikkinchidan, umumbashariy ehtiyojlar va tajriba — suv bilan bog'liq hayotiy vaziyatlar (suvda cho'kish xavfi, tashnalik, sel-to'fondan qochish) barcha xalqlarga xos. Shu sababli, bu tajribadan kelib chiquvchi obrazlar ham ko'pgina tillarda o'xshash frazeologizmlar hosil qilgan.

Uchinchidan, madaniyatlararo aloqalar — garchi ingliz va o'zbek tillari yaqin genetik aloqada bo'lmasa-da, Buyuk Ipak yo'li va Islom madaniyatining ta'siri orqali bir qancha ramziy tushunchalar, jumladan suv bilan bog'liq obrazlar ham o'zbek madaniy ongiga singib kelgan. Shuning uchun evropalik xalqlar frazeologiyasidagi ba'zi obrazlar o'zbek frazeologiyasida ham kuzatiladi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, o'xshashliklar bilan birga farqlar ham mavjud. Ingliz tilida suv bilan bog'liq dengizchilik tematikasi juda kuchli (e.g., "to be in the same boat", "to rock the boat") va bu o'zbek tilida uncha keng emas. Aksincha, o'zbek tilida ariq, soy, qaynoq buloq kabi suv ob'ektlari bilan bog'liq o'ziga xos frazeologizmlar mavjud. Bu farqlar hozirgi tadqiqotning doirasidan tashqarida bo'lib, keyingi maqolalarda alohida o'rganilishi maqsadga muvofiq.

### XULOSA

Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi suv konseptli frazeologizmlarning o'xshashliklari bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi:

1. Ikkala tilda ham suv konsepti "hayot va vaqt", "xavf va qiyinchilik", "tozalik va halollik", "behuda harakat" va "ko'plik" kabi semantik klasterlarni hosil qiladi.

2. Bu o'xshashliklarning asosida kognitiv universalialar, umumbashariy hayotiy tajriba va suvning bir xil jismoniy xossalari yotadi.

3. Ingliz va o'zbek frazeologiyasidagi parallellizmlar qarz olish natijasi emas, balki inson kognitiv tafakkurining universalligi natijasidir.

4. Ushbu tadqiqot qiyosiy frazeologiya va kognitiv tilshunoslikda suv konseptining o'rni va ahamiyatini yanada oydinlashtiradi.

Kelajak tadqiqotlar uchun ingliz va o'zbek tillaridagi suv konseptli frazeologizmlarning farqli xususiyatlarini, shuningdek, ushbu frazeologizmlarning jamiyatda qo'llanish chastotasi va pragmatik xususiyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

#### ADABIYOTLAR / REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.

2. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi.

3. Rahmatullayev, Sh. (1966). *O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari*. Toshkent: Fan.

4. Siefring, J. (Ed.). (2004). *Oxford Dictionary of Idioms* (2nd ed.). Oxford University Press.

5. *Cambridge International Dictionary of Idioms*. (1998). Cambridge University Press.

6. Talmi, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics* (Vol. 1). MIT Press.

7. Yu, N. (2008). *Metaphor from Body and Culture*. In R. Gibbs (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.

8. Qo'ng'urov, R. (1977). *O'zbek tilida frazeologik birliklarning uslubiy xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

9. Yo'ldoshev, B. (2005). *Frazeologiya va uslubiyat*. Toshkent: O'qituvchi.

10. Makkai, A. (1972). *Idiom Structure in English*. Mouton.

11. Wood, F. T. (1983). *English Verbal Idioms*. Macmillan.

12. Smith, L. P. (1925). *Words and Idioms: Studies in the English Language*. Constable.